

Abdülhak Şinasi Hisar'da Mazi ve Atı Üzerine Notlar

Dr. Mahfuz ZARİÇ

Karşımıza geçmiş-gelecek olarak çıkan zaman konusu, ikili karşıtlıklara pek çok yazısında yer vermiş olan Hisar'ın eserlerindeki temel karşıtlıklardandır. Hisar'ın eserlerindeki belli başlı diğer karşıtlıklar ise çocukluk-ihiyarlık, eski hayat-yeni hayat, alaturka-alafranga, Doğu-Batı, hayal-hakikat, maddiyat-maneviyat, birliktelik-yalnızlık, endişe-özlem, değerler-değer yitimi, içe dönük olma-şekle önem verme, vefa-vefasızlık, bilgi-cehalet, hayat-ölüm gibi karşıtlıklardır.

Hisar, romanlarında zaman konusunu, Doğu dünyasında özellikle I. Dünya Savaşı sonrasının buhranlı zamanlarında pek çok düşünür ve yazar tarafından bir çıkış kapısı olarak kabul gören Bergsoncu felsefenin Yaratıcı Evrim düşüncesi paralelinde göreceli ve anlaşılmaz bir bütünlük, bir süreklilik ve tekâmül süreci olarak ele almıştır. O, zamanı bir bütün olarak görmüş, geçmişin hâlde yaşadığına inanmış ve geçmişini şimdiki zaman içinde yeniden yorumlamıştır. Anlatıcıları aracılığıyla, nice çocuksu yanılgıları ve ön kabulleri dile getirmiştir. Değerleri ve yaşantılarıyla geçmiş zamanı yücelttiğinde veya tenkit ettiğinde de ileri yaşlardaki bakış açısıyla yazdığını özellikle vurgulamıştır. Zamanın, varlığı değiştiren, dönüştüren, olgunlaştıran, tamamlayan ve nihayet ölüme, ademe sürükleyen, öğreten ve unutturan bir süreç olduğunu anlatmıştır. Hisar'ın eserlerinde, zamanın anlaşılmazlığı sorununun bir benzeri insan ve hakikat olguları için de söz konusu edilmiştir. Zaman, hatıra ve mazi bilincinden tarih bilincine varılmıştır.

Hisar'ın roman anlatıcıları ve roman kişileri de zaman konusunda benzer düşünceler ileri sürer. *Çamlıca'daki Eniştemiz* romanında zaman kavramı dönem, içinde yaşanan mekân, sosyal çevre ve insan anlamlarında kullanılmıştır. Roman anlatıcılarına göre zaman, gözlerle görünmeyen ve ele geçmeyen, her şeyin şekillerini değiştiren, vücutlarını eriten, hüviyetlerini başkalaştıran, hâtralarını unutturan dehşetli bir unsur, bir müthiş maddedir. Hâl, sadece bir zaman parçası değil, mâzimizi hatırlatan ve atimizi hazırlayan, hem mâziye hem de atıye karışan bir zaman bütünlüğüdür. Yaşadığımız zaman dilimi, bizim yaşımız nispetinde yaşlıdır. Zamanla beğeniler yerlerini tenkitlere, itikatlar şüphelere, umutlar ümitsizliklere, sevgiler pişmanlıklara, hayaller hakikatlere bırakabilir. Hayatta hep aynı insan kalmayız. Zaman bakış açımızı, bilgilerimizi ve kanaatlerimizi değiştirir. Zamanla hayattaki tek mutlak gerçeğin değişim olduğunu anlarız. İnsanı, mekânı, toplumu ve medeniyeti kendine bağlayan en büyük anlaşılmaz ve değişmez, zamandır. Değiştiren hakikat de zamandır. Zamanla, sıhhatler yerlerini çöküşe, bilgiler cehalete, hayatlar ölüme bırakır. Zamanla, kavramların mahiyeti ve kuşakların kullandığı lisanlar da değişime uğrar; dil eski diye nitelenir. Unutulamaz sanılan pek çok şey unutulur. Nice bilgiler, doğrular ve yanlışlar birbirine karışır.

Hisar'ın eserlerinde ve mektuplarında vakti sayan, bölen ve gösteren saatlere de ayrı bir önem verilir. Geçmiş zaman evlerinin kalbi gibi görülen saatler, alaturka ve alafranga oluşları

açısından ayrı ayrı ve ayrıntılı olarak ele alınırlar. Saatlerin yanı sıra tespihler, aynalar, kibrit kutuları ve yorganlar gibi pek çok geçmiş zaman eşyası da geçmiş zaman yaşantıları ve değerlerine dikkatler çekilmek üzere incelikle anlatılır.

Mutlak anlamda anlaşılamadığı ve tanımlanamadığı için bir algı olarak kabul edilmek durumunda olan zaman, bir ihtiyaç ve çaresizlik eseri olarak geçmiş ve gelecek olarak bölümlenirken hâl, zamanı kesintisiz bir bütüne, bir sürekliliğe dönüştürür. Bu yöndeki zaman algısı psikolojik zaman, ezeli ve ebedî zaman olarak da adlandırır. Hisar'ın eserlerinde, mesafeyle izaha çalışılan zaman kavramı, ebediyetin bir delili olarak da gösterilir. Hisar'a göre zaman ve mesafe, varlıklarını birbirlerine borçludurlar. Zaman ile mesafenin birleşimi varlığa eşittir. Zaman, zihnin mesafesi, mesafe ise gözle görülen zamandır. Zamanı bölme, adlandırma çabaları itibaridir. Zaman birimlerinin, dış dünyada ölçüldüğü var sayılsa da duygu planında geçerliliği kalmamaktadır. Zamanın geçme hızı veya ruhumuzda ifade ettiği mesafe, uzunluğu ve kısalığı yaşımıza, o anki durumumuza veya duygularımıza göre değişiklik gösterebilmektedir. Geçmiş zaman, sadece felsefi bir mana ile de nitelendirilemez. Gençlikte bize önümüzde geleceğin bitmez mesafeleri gibi serilen bütün zamanlar, süratle geçer; zaman geçtikçe, gözlerimizin kucaklayabildiği mesafeler artar. İnsan yaşlandıkça kendisini yine geniş zamanların uzun mesafeleri içinde duyar; zaman daha süratli geçer ve darlaşır; insanın parası çoğaldıkça da zamanı azalır. Uzaydaki mesafe farkları yüzünden de nice ölmüş yıldızların ışıklarını, o yıldızlar canlıymış görürüz. Bütün bu gerçekler geçmiş, şimdi ve gelecek kavramlarını göreceli olduğunu düşündürür.

Hisar anı, deneme, biyografî, inceleme ve antoloji türü eserlerinde, tarihin eksik kalmış unsurlarından insanı, yeri geldikçe öne çıkarır. Öne çıkardığı gerçeklik kavramını da romanlarında yer yer Yeni Tarihselci bir tutumla sorgular. *Boğaziçi Mehtapları*'nda kadim tarihçilerin, millî hayatın vakalarını yazmalarına karşın, kendilerini hikâyeye etmeği ihmal etmiş olmalarından yakını. Zamanın göreceliğinden hareketle sosyal gerçeklerin siyasî olaylara hâkim olageldiğini, resmî tarihlere göre yazılan bir tarihin sosyal ve samimi olacak bir tarihin aşağısında kalacağını ileri sürer. Tarihe insanî bir bakışla yönelmemizi önerir. Evliya Çelebi'nin açtığı çığırda yazan tarihçilerin azlığından, tarih diye yabancıların tesiriyle en çok savaşımlardan söz edilmesinden ve medeniyet, dil konularının yeterince öne çıkarılmamasından, bir Türk medeniyeti tarihinin hâlâ yazılmamış olmasından yakını. Örnek bir Boğaziçi yalısı müzesi tesis edilmesini temenni eder. Tarihin de ırken Türklük ve gayri Türklük iddiasıyla anlatılmasına karşı çıkar.

Hisar'a ve anlatıcılarına göre genel olarak mazi ve özellikle çocukluk dönemi, tehlikesiz cennet zamanlarımızdır. Bir tür hayat sevgisi, en sağlam temeller, abıhayat, bir bağ ve köprüdür demektir. Mazi, lezizdir. En kıymetli zamanlarımız ve millet olmanın temel gereklerindedir. Sarsılmaz bir destektir. Bir iklimdir. Bir sığınaktır. Bir hazinedir. Millî hayatımızın varlıklarıdır. Geçmişe özlem de tabî bir hadisedir. Maziyi gönlümüzün süzgecinden geçirmiş ve onu tasfiye

edilmiş hatıralara dönüştürmüştür. Geçmişe yaslanmak açık bir hak ve bir zarurettir. Geçmiş zamanı, bugünkü yargılarımızla değil kendi zamanlarına ve değer yargılarına göre muhakeme emeliyiz.

Hatıralar aracılığıyla gerçekleştirilen hatırlama eylemi, geçmişte tekrar yaşamanın bir yoludur. Geçmiş anmakla kimi roman kişileri ve anlatıcılar zaman ve mekân değiştirmiş gibi bir hisse kapılırlar. Hatıralar, Hisar'ın romanlarında bazen de bir ders alma kaynağı veya tarihe düşülen notlar olarak ele alınır. Zamanın geçmiş olarak nitelenen ve bireysel anılar olarak görülen kısmı, yazıya aktarılmakla, müzeler ve sandıklar gibi bir tür toplumsal hafızaya dönüşürler. Anlatıcılar, bazen de milletteki ders alma kabiliyeti noksanlığından şikâyet ederler.

Hisar, bütün yazdıklarıyla aynı zamanda medeniyet demek olan geçmiş zamanın unutturulmamasına ve maziye, geleceğin inşasında hak ettiği önemin verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Geçmiş zamanı anmanın ve hatıraların anlatıcılar ve diğer anlatı kişileri üzerinde teskin ve teselli edicilik gibi etkileri söz konusu olabilmektedir. Geçmiş unutmak da delilik gibi metaforik sonuçlar doğurabilmektedir. Unutmak ve unutulmak bazen de ölümle kıyaslanmaktadır. Hisar'a ve anlatıcılarına göre çoğu zaman bir sığınak işlevi üstlenen ve sandıklara da benzetilen hatıralar, bazen eski ninniler gibi uyutur. Sandıkların içlerindeki eşyalar hazine değerinde olduğu gibi, hatıralar da asıl servetlerimizdir. Mazimizi ancak hatıralar sayesinde anlarız. Mazi bilinci beraberinde gelecek endişesi ve bilinci de getirmektedir.

Geleceği düşlemek roman kişileri üzerinde bazen mest eden bir ziyafet etkisi yapmaktadır. Gelecek bilinci, yeniliğin kaçınılmaz bir tekâmül, inkişaf ve nihaî tercih olduğunu gösterir; hayatın mukadder, insanın ise kaderi ile mahdud bir varlık olduğu sonucuna ulaştırır.

Geçmiş zamanı taşıyan, koruyan veya hapsettiği varsayılan, zamanın bütünlüğünü görünür kılan unsurlardan sandıklar, gazeteler, müzeler, mektuplar, resimler, diğer sanat eserleri ve yazılı kaynaklar zaman hafızaları olarak ele alınmıştır.

Hisar, eserlerinde bazı eşyalara, mekânlara ve sanat formlarına yer verir. Bunlar zaman hafızaları olarak da adlandırabileceğimiz sandıklar, müzeler, gazeteler, kitaplar, resimler ve fotoğraflar gibi unsurlardır. Sandıklar, zaman tüneli, hatıra mahfazası, hazine ve müzelere benzetilir. Müzeler, geçmiş zamanın gelecek kuşaklara aktarılması için hayati öneme sahip kurumlar, devirlerin mirasını birbirine katan hazineler, millî mabetler, vatanın sınırları ve cepheleri olarak görülür.

Müze konusuna bir medeniyet, eğitim ve kalkınma meselesi olarak bakan Hisar'a göre Osmanlı'da müzecilik düşüncesi Saraylarda uygulanmaya başlanmıştır. Geçmiş zamanlarımızda millî medeniyet ve sanata yabancı kalınmış, bu değerler küçümşenmiştir; dahası birçok tarihî eserin yurtdışına kaçırılmasına göz yumulmuştur. Bilimsel yöntemlerle, çeşitli müzeler tesis edilmeli ve geliştirilmelidir. Gazeteler, günü ve günceli kaydedip geçmişte, geleceğe taşırlar. Ölüm ilanları gibi gazete haberleri, yaşayanların ölüye yani geçmişe bir selamı hükmündedir. Gazeteler, topluca

dikkate alındığında ise bir arşiv değeri ve tarihe düşülen notlar niteliği kazanırlar. Sanat, gönüllerde gizlenen ezeli güzellik ve saadet ihtiyaçlarına cevap verir. Zaman dışı hâllerden ve zamanı hapsedmeye elverişli bir form olan sanat, edebiyat kolu vasıtasıyla hatıraları ve ele alacağı konuları ölümsüzleştirir. Sanat bir yandan da hakikatlere erişirir. Yazı ve edebiyat hem zamanı kaydederler hem de zamana şahit olurlar. Edebiyat, bir bütün olarak millet hafızası demektir. Batılılar bilgi birikimlerini birer mahfazada saklar gibi kitaplarına alırlarken bizde nice millî güzellikler ve medeniyet unsurları kitaplara aktarılmadığı için unutulup gitmektedir. Zaman hafızalarından fotoğraflarda, geçmiş hayatlar çağıldar gibidir. Tablolar, geçmiş zamanın ruhunu hissettirir; bitmemiş bir zamanı bütün canlılığıyla yansıtabilir ve maziye söyler. Zaman hafızalarından ve yeni hayatın zenginlik, sığınak ve mabetlerinden olan sinema, seyredenlere zaman dışı hâller yaşatır; seyircileri âdeta maziden koparıp kurtarır; atiden de bir zaman için ayırıp koruyarak kendisinin zaman dışındaki varlığına alır.

Hisar'ın eserlerinde yer verilen geçmiş zaman hafızalarından bir kısmı da musiki ve onun unsurlarıdır. İkinci bir lisan olan musiki, maziden gelen uğultulara, seslere benzer ve dinleyenleri hakikatin üstünde açılan kutsî bir âleme götürür. Gündelik lisanla anlatılamayacak en gizli temayüllerimizi, bizim de ancak böyle duyunca öğrendiğimiz sırlarımızı söyler. Musiki, hem dünya ile bir bağ hem de hülyaları coşturan bir güçtür. Musikinin unsurlarından olan sazlar, dinleyenlere geçmiş zamanı tekrar yaşama zevkini tattırırlar. Şarkılar da geçmiş zamanlara, mekânlara ve yaşantılara ait birer hazine kıymetindedirler.

Hisar'ın eserlerinde, insanda zamanın aşıldığı hissini uyandıran, zamanın dışına çıkıldığı düşüncesinin doğduğu bazı zaman dışı hâller ve dönemler de söz konusu edilir. Bunlar rüyalar, hayaller, delilik, çocukluk ve ilk gençlik ile ihtiyatlıktır. Hisar'ın romanlarında bazı rüyaların, gündüzden inşa edildiği vurgulanır. Semboller ve imajlarla örülmüş, yorumlara müsait kimi rüyalar sahibine mutlak anlamda bir bilme ve hakikate erme duygusu yaşatır; sahibini arındırır. Rüyalar bazen de sahibine anlaşılma saadetini tattırır. Hayalleri hakikate döndürür. Ruhu olgunlaştırır. Zihni, tekâmül ettirir. Gaipten veya gelecekte haberler verir; hatta geleceğe bile yön verebilir. Bazı rüyalar, roman kahramanları Fahim Bey ve Ali Nizamî Bey'de olduğu gibi görenin hayatına yön veren bir etken veya bir dönüm noktası olur. Hisar'a göre rüya görmek de bir üslup meselesidir, bir incelik ve bir manevî hüviyet ister. Rüyalar en şahsî varlıklarımızdır. Onlar asıl hususiyetimizin toprağında açılan ve derhal dağılan çiçeklerdir.

Hayaller, Hisar'ın kimi roman kişileri için zamanın aşıldığı veya dışına çıkıldığı, geleceğe dair arzu ve ümitlerin gerçeğe dönüştürüldüğü hâller olabilmektedir. Yerine göre ezeli bir vuslat umudu, kıvanç, teselli, tokluk, mutluluk, zenginlik, arınma kaynağı veya mev'ut bir cennet olabilen hayaller bazen insanın gerçeklerle olan bağını koparabilmekte bazen de insanı başka bir iklime götürebilmektedir. Hayaller, fanilik hissine karşı da bir sığınak ve bir kurtarıcı liman olabilmektedir.

Geçmiş zamanlar âdeta bütünüyle bir hayal ve rüya iklimi, eski insanlar ise hayal perdesi kahramanları gibi görülür.

Zaman dışı hâllerden çocukluk, Âdem'in cenneti gibidir. Hisar'ın veya anlatıcılarının özlemle andığı çocukluk ve ilk gençlik dönemleri vaktin, gönüllerin ve keselerin bol; ruhların tasasız, ömürlerin muhabbetli olduğu; insanların hoş, derin, gönüllü ve âdeta dünya güzeli görüldüğü; sonu gelmeyecek ve fâniliğimizin dışında bir ebediyetten bir pay verdiği sanılan, içinde ezeli bir derinlik sezilen, kalplerde bitmez tükenmez bir hürmet hazinesi saklanan, güzellik ve sanat hazinelerinin hudutsuz olduğu; dünyanın gizli hayatıyla ve aşırı bir hassasiyetle görüldüğü; bütünü kurulmasının ve insanın kavramasının tecrübeyle iyi bilindiği; kafalarda bütün fikirlerin birbirlerine hücum ederek çarpıştıkları zamanlardır. Çocukluktan ilk gençliğe geçiş zamanları, dünya manzaralarının tatlarını ruhumuza işleyen senelerdir.

Çocuk, bir bütündür. Bir tohum hâlinde her şeyi görür, duyar ve düşünür. Çocuğun ruhuna ve hafızasına serpilmiş tohumlar zamanla çiçeklerini açıp meyvelerini verir. Çocuklar, hayatı bir yarım uyku içinde geçirerek dünyayı da yarı bir rüya gibi görürler. Büyüklerin huylarını ve sırlarını bilirler. Her şeyi sezgileriyle anlarlar. Çekildikleri yalnızlık köşelerinde bir düş dünyası kurarlar.

Delilik de zaman kavramından bağımsız olunduğu hissi uyandıran hâllerdendir. Roman merkezî kişisi Fahim Bey'in, aklını ve eski kimliğini kaybeden köpeği İrondel'in hırçınlığı ancak ona ismi ile hitap edildiğinde yani mazisiyle bir bağ kurulduğunda son bulabilmektedir. İrondel simgesi için unutulmuş benlik, bir korku kaynağı olarak gösterilir. Anlatıcı, delilikle akıllılığın göreceli olduğunu ve bakış açısına göre de değişiklik arz ettiğini, geçmiş zaman insanların delileri gönüllerinden büsbütün uzaklaştırmadıklarını; hatta delilerin doğru düşüncelere daha yakın olduklarını, onlardan çok şeyler öğrenebileceğimizi, ikiyüzlülük sergileyemeyen delilerin tabiatlarının akıllı insanlardan daha sağlam olduğunu, zaten deli oldukları için aldatmadıklarını ve hayal kırıklığına uğratmadıklarını; zamanın öğretici, olgunlaştırıcı ya da tahrip edici etkilerinden uzak olduklarını; deliliğin kısmen devam eden çocukluk gibi olduğunu; deliliğin sanatla, oyunların ise hakikatle sıkı münasebetleri bulunduğunu ve herkesin biraz deli olduğunu söyler. Hisar'ın merkezî roman kişilerinden Fahim Bey'in deliliği dâhiliğe, Hacı Vamık Bey'in deliliği çocukluğa, Ali Nizamî Bey'ininki ise daha çok veliliğe dönük ve yakındır. Anlatıcı, Hacı Vamık Bey'in poker oyunu ile namaz ibadetini bir arada icra edebilmesini de delilik değil de mantıklılık olarak nitelemeyi önerir. Fahim Bey, iş hayallerini gerçekleştiremediği ve servetlere ancak hayal dünyasında kurduğu iş dünyasında kavuştuğu için; Hacı Vamık Bey, çocuksuluğu ve aşırılıkları yüzünden; Ali Nizamî Bey ise ailesinden kalan serveti bitirip tükettiğinden değil de beş parasız kaldığında hayata tutunmak için büründüğü Bektaşî kılığı ve yaptıkları yüzünden delilikle itham edilmişlerdir.

Zaman dışı hâllerden ihtiyarlıkta, bir yandan gözlerden nice perdeler kalkar, anlayış açılır, müsamaha artar ve hayatın iç yüzü görülmeye başlanır; bir yandan da seçicilik azalır, hakikatlerden

kaçılır ve farkındalık yitirilir. Hayal kurma, hatıralara sığınma ve bir rüya hayatı yaşama, iç içe geçer. Hep mazi sayıklanır. Maziye sadakat artar. Şikâyetler ve somurtkanlıklar artar. İhtiyarlar, zaman ilerledikçe kendilerini yaşlarının çok öncesinde sanırlar. Yalnızlıkları arttıkça da etraflarına yabancılaşırlar, çocuklaşırlar.

Kaynakça

Romanları:

- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, YKY, İstanbul, 2005.
_____, *Fahim Bey ve Biz*, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2008.
_____, *Çamlıca'daki Eniştemiz*, 2. Baskı, YKY, İstanbul, 2008.

Anı/Denemeleri:

- _____, *Geçmiş Zaman Köşkleri*, YKY, İstanbul, 2006.
_____, *Boğaziçi Yalıları*, 2. Baskı, YKY, İstanbul, 2010.
_____, *Boğaziçi Mehtapları*, 5. Baskı, YKY, İstanbul, 2010.

Anı/Biyografileri

- _____, *İstanbul ve Pierre Loti*, YKY, İstanbul, 2005.
_____, *Yahya Kemal'e Vedâ*, YKY, İstanbul, 2006.
_____, *Ahmet Hâşim: Şiiri ve Hayatı*, YKY, İstanbul, 2006.

Antolojileri:

- _____, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, YKY, İstanbul, 2006.
_____, *Aşk İmiş Her Ne Vâr Âlemde*, YKY, İstanbul, 2006.

İnceleme Yazıları:

- _____, *Geçmiş Zaman Edipleri*, (Yayına hzl. Tahsin Yıldırım), Selis Kitap, İstanbul, 2005.
_____, *Kelime Kavgası/Edebiyata ve Romana Dair*, (Yayına hzl. Tahsin Yıldırım), Selis Kitap, İstanbul, 2005.
_____, *Kitaplar ve Muharrirler I*, (Yayına hzl. Necmettin Turinay), YKY, İstanbul, 2008.
_____, *Kitaplar ve Muharrirler II*, (Yayına hzl. Necmettin Turinay), (Yayına hzl. Necmettin Turinay), YKY, İstanbul, 2009.
_____, *Kitaplar ve Muharrirler III*, (Yayına hzl. Necmettin Turinay), YKY, İstanbul, 2009.
_____, *Türk Müzeciliği*, (Yayına hzl. Necmettin Turinay), YKY, İstanbul, 2010.

Zariç, Mahfuz, *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Eserlerinde Geçmiş ve Gelecek Zaman*, Ankara Ü., 2013.